

Wybrane modele relacji funkcjonalnych w strefie styku miasta z zewnętrznymi terenami otwartymi

Chosen Models of Functional Relationships in the Border Zone Between the City and Open Landscape

Wstęp

Jednym z istotnych elementów planowania przestrzeni jest kształtowanie właściwych relacji pomiędzy miastami i ich otoczeniem¹. Strefa styku miasta z zewnętrznymi terenami otwartymi utożsamiana jest często z powszechnie używanym terminem *strefa podmiejska*. W rzeczywistości obejmuje obszar, który może stanowić tylko fragment strefy podmiejskiej. Niniejszy artykuł zawiera propozycje analiz porządkujących zagadnienia owej strefy styku w praktyce planistycznej oraz oceny kształtowania takich relacji². Prezentowane zagadnienia mogą być pomocne przy kształtowaniu polityki przestrzennej w strefie styku miast i ich gmin ościennych oraz przy opracowywaniu studiów i planów zagospodarowania przestrzennego w tych obszarach.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na potrzebę:

- obiektywnej kontroli procesów przestrzennych w otoczeniu miast,
- identyfikacji sytuacji konfliktowych, oraz
- określenia obiektywnych kryteriów kształtowania obrzeży miast.

Rozwinięcie obiektywnych metod oceny rozwiązań planistycznych ułatwiłoby w praktyce weryfikację często kreatywnych, lecz również często niespójnych decyzji przestrzennych.

Rozważania odnoszą się do miast średniej wielkości (20-100 tys. mieszkańców)³. Mniejsza dynamika rozwoju tego typu ośrodków ułatwia modelowe analizy kształtowania głównych relacji funkcjonalno-przestrzennych, przyrodniczych i krajobrazowych zachodzących pomiędzy miastem a jego bezpośrednim otoczeniem. Wszystkie one razem determinują jakość przestrzeni pomiędzy miastem i otaczającymi go obszarami.

Pojęcie i rola strefy styku

Kształtowanie stref styku jest nieodzownym elementem dążenia do ładu przestrzennego na obrzeżach miast. Zachodzi tu cały szereg procesów funkcjonalnych, przestrzennych, przyrodniczych i krajobrazowych, które – podczas tworzenia polityki rozwoju i w trakcie opracowywania planów – zbyt rzadko są poddawane całościowej i systemowej ocenie. Wymuszone zazwyczaj krótkie terminy opracowań planistycznych przyczyniają się dodatkowo do nadmiernych uproszczeń w analizach funkcjonalnych.

Brakuje obiektywnych kryteriów i metod takiej kompleksowej oceny. Wpływa to na degradację wartościowych przyrodniczo i krajobrazowo obszarów miast i ich otoczenia, a w wielu przypadkach prowadzi także do chaosu przestrzennego i funkcjonalnego. Nierzadko wystę-

pują sprzeczności lub niejasności w zapisach ustaleń planistycznych dla tych obszarów, co dodatkowo utrudnia ich prawidłowy rozwój. Brak jasno i jednoznacznie uzasadnionych argumentów za lub przeciw konkretnym rozwiązaniom, bądź ograniczeniom, utrudnia możliwości mediacyjne pomiędzy różnorodnymi interesami lokalnego społeczeństwa, potrzebami zewnętrznymi oraz zasadami prawidłowego rozwoju. Rola mediatora jest tymczasem jednym z najważniejszych zadań nowoczesnego planisty⁴.

Koncepcja zagospodarowania strefy styku powinna zatem ujmować wszystkie istotne procesy, związki i zależności jakie zachodzą na obrzeżach miasta i w bezpośrednim jego otoczeniu, ich ocenę, oraz takie ich kształtowanie, by efektem był możliwie najlepszy kompromis pomiędzy wszystkimi istotnymi czynnikami i ograniczeniami rozwoju. W praktyce pojawiają się trudności związane z obiektywną oceną wspomnianych procesów, związków i zależności. Szczególnie tych niemierzalnych. Problemem jest porównywanie ich znaczenia, na przykład w przypadku konieczności wyboru wzajemnie wykluczających się rozwiązań. Odczuwa się brak wygodnych narzędzi i sprawnych procedur umożliwiających niezbędne analizy i obiektywne porównania prowadzące do poprawnych koncepcji rozwoju tych obszarów. Kwestią nadrzędną jest zatem konstrukcja kryteriów oceny

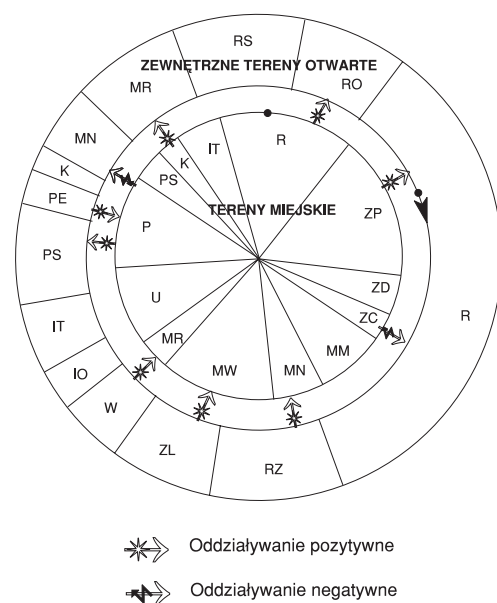
i skali porównawczej procesów o różnorodnym charakterze i natężeniu, często niemierzalnych.

Strefa styku miasta z zewnętrznymi terenami otwartymi nie zawsze pokrywa się z granicami administracyjnymi. Obejmuje tereny miejskie leżące wzdłuż granic zainwestowania miasta oraz bezpośrednio z nim sąsiadujące zewnętrzne tereny otwarte. Głębokość strefy zależy od charakteru i funkcji tych terenów. Można ją opisać poprzez relacje funkcjonalno-przestrzenne, przyrodnicze i krajobrazowe, jakie zachodzą pomiędzy sąsiadującymi ze sobą obszarami. Relacje te mają bowiem decydujący wpływ na funkcjonowanie strefy⁵.

W bezpośrednim otoczeniu granic miasta należy dążyć do kształtowania harmonijnych i bezkonfliktowych powiązań między wszystkimi występującymi tutaj funkcjami. Świadome kształtowanie sprawi, że będą się one nawzajem uzupełniały, minimalizując jednocześnie istniejące i potencjalne konflikty. Tereny położone w strefie styku wywierają bowiem istotny wpływ na jakość życia mieszkańców i funkcjonowanie miasta – począwszy od elementów kłopotliwych, jak np. lokalizacje wysypisk odpadów, „dzikie” wysypiska śmieci, czy substandardowe chaotyczne zespoły usługowo-handlowe, skończywszy na pożądanym, jak np. parki leśne, zespoły rekreacyjne czy dobrze zaprojektowane obiekty sportów wodnych.

Przykład modelu relacji funkcjonalno-przestrzennych w strefie styku

Example of functional and spatial relations model in the border zone

- ☀️ Oddziaływanie pozytywne
- ➡️ Oddziaływanie negatywne

Oznaczenia

Sposób zagospodarowania i użytkowania terenu

MW	Tereny zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej
MN	Tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej
MR	Tereny zabudowy mieszkaniowej zagrodowej
MM	Tereny zabudowy mieszkaniowej mieszanej
U	Tereny usług
P	Tereny przemysłu
PS	Tereny składów i magazynów
PE	Tereny eksploatacji powierzchniowej
K	Tereny komunikacji
IT	Tereny infrastruktury technicznej
IO	Tereny składowisk odpadów
ZP	Tereny zieleni publicznej
ZD	Tereny ogródków działkowych
ZC	Tereny cmentarzy
ZL	Tereny lasów
R	Tereny upraw polowych
RO	Tereny upraw ogrodniczych
RS	Tereny upraw sadowniczych
RZ	Tereny łąk, pastwisk i nieużytków
W	Tereny wód powierzchniowych

Strefa styku powinna pełnić także rolę bramy miasta, postulowanej przez wielu urbanistów⁶. Bramy działającej w obu kierunkach. Zdążający do miasta powinni najpierw odbierać piękno panoramy miasta a wjeżdżając do niego poruszać się nie w chaosie lecz w dobrze kompozycyjnie rozwiązanej przestrzeni publicznej akcentującej walory danego miejsca. Opuszczający miasto powinni wyjeżdżając poruszać się w tejże samej przestrzeni o wysokich walorach – a nie, per analogiam, we wspomnianej już bezładnej mieszaninie substandardowych obiektów handlowo-usługowych i reklam.

Tereny położone w strefie styku mają decydujący wpływ na ciągłość systemu przyrodniczego. Na ten aspekt zwracają uwagę zarówno autorzy koncepcji *Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych*, jak i *Systemu Przyrodniczego Miasta*⁷. Postulują oni zachowanie w strefach granicznych miast takich struktur przyrodniczych, których charakter będzie umożliwiał przyrodnicze zasilanie miasta przez tereny je otaczające. Kolejny aspekt funkcji przyrodniczych terenów w strefie styku wiąże się ze *strefą buforową*, czyli minimalizującą istniejące konflikty środowiskowe, takie jak np. negatywny wpływ terenów przemysłowych na otoczenie.

Z punktu widzenia walorów widokowych w zewnętrznej części strefy styku należałoby dążyć do zachowania krajobrazu otwartego o do-

minującym charakterze przyrodniczym. Obszar taki miałby stanowić harmonijną oprawę sylwety miasta – np. w formie zielonych pierścieni. Pod względem fizjonomicznym tereny te bowiem mają duży wpływ na kształtowanie wyraźnych i czytelnych granic miasta. Wpływają także na atrakcyjność jego panoramy oraz na zachowanie osi widokowych od strony miasta i w kierunku miasta.

Aby kompleksowo planować i realizować postulaty, których przykłady pozwoliłam sobie wyżej przytoczyć, należy wcześniej zidentyfikować, scharakteryzować i zwaloryzować istotne relacje zachodzące pomiędzy poszczególnymi obszarami strefy styku.

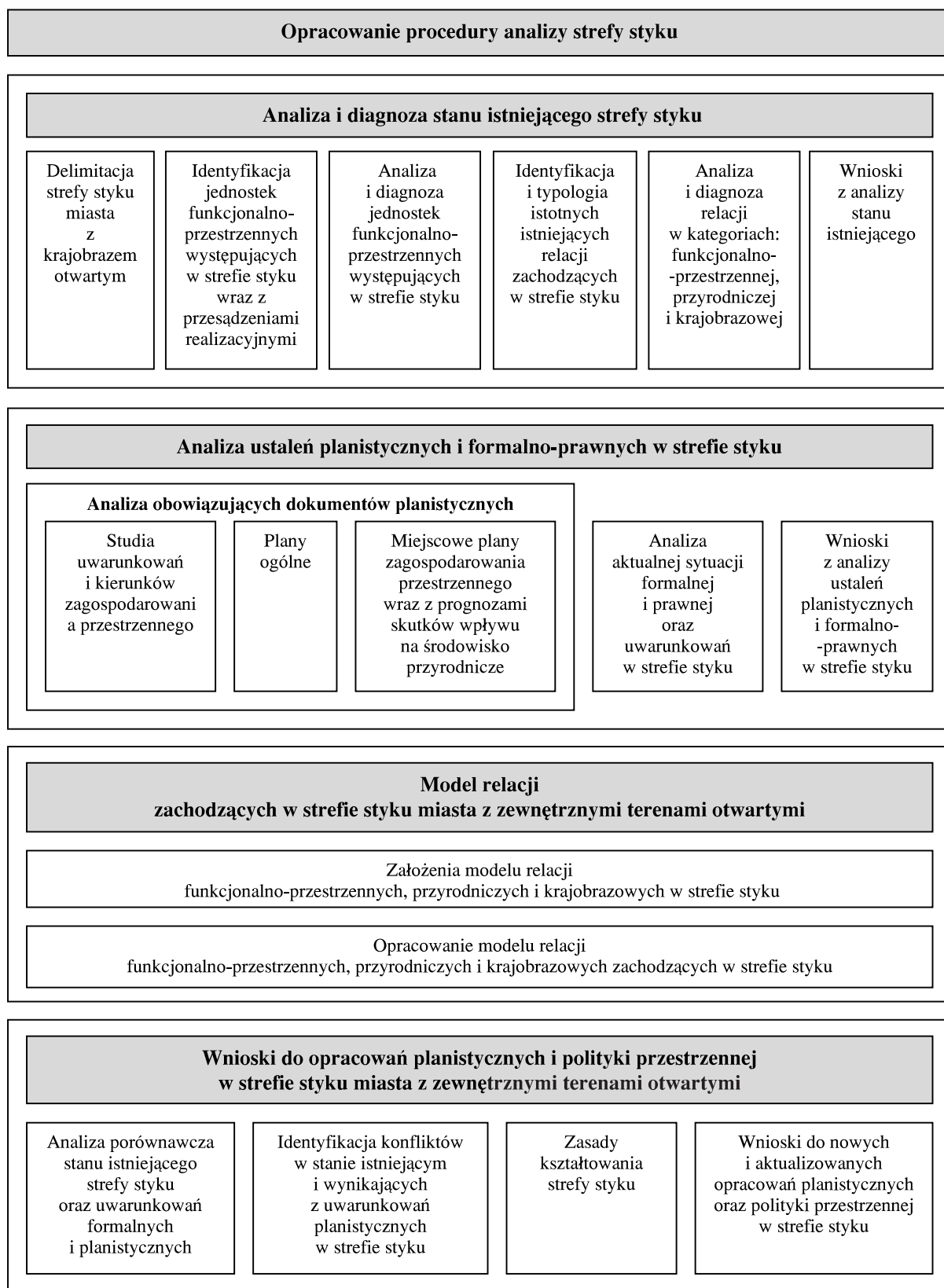
Koncepcja metody kształtowania strefy styku

Kształtując relacje zachodzące w strefie styku miasta z zewnętrznymi terenami otwartymi można wpływać na kształtowanie zachodzących w niej procesów funkcjonalno-przestrzennych, przyrodniczych i krajobrazowych. Jest to podstawowe założenie proponowanej metody. Analiza wzajemnych oddziaływań zachodzących pomiędzy obszarami w strefie styku umożliwia pełną i wielokierunkową jej ocenę. Ponadto charakter tych relacji informuje o dynamice zachodzących tutaj procesów, a także o konfliktach przestrzen-

nych występujących zarówno na obszarze samej strefy jak i na terenach ją otaczających. A zatem: zawężenie badań do samych tylko analiz funkcjonalno-przestrzennych ograniczałoby możliwości uwzględnienia czynnika czasu i dynamiki wspomnianych procesów.

Analiza relacji ma zastosowanie zarówno na etapie oceny stanu istniejącego jak i podczas określania założeń planistycznych. Pożądanym kierunkiem działań jest minimalizacja potencjalnych konfliktów pomiędzy istniejącymi a proponowanymi formami zagospodarowania terenu. Podejście takie nawiązuje m.in. do ogólnej teorii systemów Ludwiga von Bertalanffy'ego, która miasto traktuje jako zbiór elementów systemu i relacji występujących między nimi⁸. Według Bertalanffy'ego w celu zbadania danego systemu należy poznać w jakich relacjach znajdują się poszczególne jego elementy⁹. O analizie relacji pisali także inni autorzy, w tym Jerzy Regulski¹⁰.

Ważnym elementem analizy są modele relacji zachodzących w strefie styku. Służyć mają identyfikacji istotnych zależności zachodzących pomiędzy obszarami leżącymi w strefie styku po stronie miasta i obszarami po zewnętrznej stronie strefy – we wspomnianych wcześniej kategoriach: funkcjonalno-przestrzennej, przyrodniczej oraz krajobrazowej. Konstrukcja modeli poprzedza opracowanie analizy relacji w strefie styku. Prezentowane niżej wybrane

przykłady modeli relacji są jednymi z szeregu możliwych.

Prowadzenie postulowanych pełnych i kompleksowych analiz metodami tradycyjnymi byłoby ze względu na znaczną ilość ocenianych elementów trudne, a w przypadku lokalnych opracowań planistycznych ze względu na stopień komplikacji, terminy i koszt prac praktycznie niemożliwe. Dlatego proponowane procedury mają charakter uproszczony i ograniczają zakres szczegółowej oceny do najistotniejszych wybranych czynników.

Poniższy schemat przedstawia kolejne kroki postępowania w procesie postulowanej analizy i oceny strefy styku.

Podsumowanie

Analiza i ocena relacji zachodzących w strefie styku ułatwia wielokierunkową ocenę istniejącego i planowanego funkcjonowania strefy styku miast z zewnętrznymi terenami otwartymi. Proponowana metoda może być wykorzystywana jako jeden z praktycznych sposobów określania zasad kształtowania i kierunków rozwoju przestrzennego obszarów położonych w strefach styku. Może także służyć do prób rozwiązywania tak trudnego problemu planistycznego, jak niekontrolowane rozlewanie się miast.

Maria Morawska

Zakład Studiów Krajobrazowych – doktorant,
Katedra Architektury Krajobrazu,
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu,
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Landscape Studies Section – PhD student,
Faculty of Horticulture and Landscape Architecture Landscape Architecture Department,
Warsaw Agricultural University;
COWI Polska, Consulting Engineers and Planners,
Member of COWI Group Denmark, Starszy Konsultant / Senior Consultant

Przypisy

¹ Problematyka strefy styku miasta z zewnętrznymi terenami otwartymi jest przedmiotem rozprawy doktorskiej autorki artykułu. Artykuł porusza niektóre zagadnienia pracy prezentowane z punktu widzenia architekta krajobrazu.

² Patrz także: M. Morawska, *Kształtowanie strefy styku miasta z jego otoczeniem w wybranych teoriach urbanistycznych z przełomu XIX i XX wieku*, [w:] Przyroda i Miasto, t. IV, SGGW, Warszawa 2002.

³ Podział wg: K. Dziewoński K, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, [w:] Prace Geograficzne Z. 154, Wrocław 1990.

⁴ S. Gzell, *Rozwój miast: Uptyw czasu a zmiany w przestrzeni*, Politechnika Warszawska, maszynopis 2001.

⁵ Patrz także: M. Morawska, *The concept of the border zone between the city and the open landscape. Sandomierz city case study*, Annals of Warsaw Agricultural University SGGW, Landscape Architecture, No 23, Warsaw 2002.

⁶ W rozumieniu prezentowanym w: Z. Ziobrowski Z. i inni, *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy*, Warszawa 1998, oraz S. Gzell, G. Buczek, K. Kierczyńska-Królikowska i inni, *Krajobraz terenów granicznych Miasta Stołecznego Warszawy*, Zakład Projektowania Urbanistycznego, Politechnika Warszawska 2002, maszynopis.

⁷ Por: E. Gacka-Grzesikiewicz, W. Różycka, *Obszary chronione a przestrzenna struktura aglomeracji*, Warszawa 1975. W. Różycka, *Propozycja formowania Ekologicznego Systemu Obszarów Chronionych w planach zagospodarowania przestrzennego*, [w:] Człowiek i Środowisko, t. 1, z. 4, Warszawa 1977; B. Szulczewska, J. Kaftan, *Kształtowanie systemu przyrodniczego miasta*, Warszawa 1996.

⁸ W. Maik, *Podstawy geografii miast*, Toruń 1997.

⁹ B. Szulczewska, *Teoria ekosystemu w koncepcjach rozwoju miast*, Warszawa 2002.

¹⁰ J. Regulski, *Planowanie układów osadniczych*, Warszawa 1981; P. Dąbrowa-Kostka, M. Trząski, *Autostrady jako element kompozycji przestrzennej*, [w:] Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej, cz. I, Kraków 1983; K. Bojanowski, P. Lewicki, L. Moya Gonzalez i inni, *Elementy analizy urbanistycznej*, Kraków 1998.